

Humanitar insan hüquqları

Dünyada sülhün və təhlükəsizliyin təmininin beynəlxalq hüquqi vasitələri hələ ki, dövlətlər arasında dinc münasibətlərin tam təminatı kimi çıxış edə bilmir. Müasir beynəlxalq münasibətlərdə silahlı münaqişələrə səbəb olan mənbələr mövcud olmağa davam edir. Son dövrlərin silahlı münaqişələri daha çox mülki əhalinin müharibə qurbanlarına çevrilməsinə səbəb olur. Yeni dünya müharibəsi kabusu artıq keçmişdə qalsa da, xalqların təhlükəsizliyi və sülhün əsaslı təminatından danışmaq hələ ki, tezdir.

Müharibə və Sülh Beynəlxalq İnstitutunun hesablamalarına görə, əsrin son onilliyinin hesabına 100-dən artıq fəal silahlı münaqişə düşür. Bu isə silahlı münaqişələr zamanı zorakılığın cövlan etməsinin qarşısının alınması zəruriliyini, deməli, beynəlxalq humanitar hüquq normalarına riayət olunmasını tələb edir. Bəşəriyyət, hələlik, müharibənin qarşısını almaq iqtidarında olmasa da, onun qanun və adətlərinin humanistləşdirilməsi yolu ilə gedir. Bu cür humanizm ideyalarına xidmət edən Cenevrə Konvensiyalarına qoşularək dövlətlər fərdi maraq güdməməli, hamısı bir yerdə ümumi məqsədə Konvensiyanın müddələrinin həyata keçirilməsinə nail olunmasına çalışmalıdır. Bəşər tarixi qanlı müharibələrin fasiləsiz zəncirini xatırladır. Müharibələrin fasiləsiz olaraq baş verməsi ona dəlalət edir ki, onlar bəşər cəmiyyətində dərin kökləri olan səbəblər doğurur. Bu səbəbləri aradan qaldırmadan isə əbədi sülh utopiyadır. Cəmiyyət sivilizasiyasının yüksəlişi, müharibənin məhvedici dəhşətinin dərk, həmçinin, beynəlxalq hüququn müsbət təsiri müharibələrin qarşısının alınması üçün mühüm şərtidir. Müharibəyə münasibətdə alman mütəfəkkirləri İ.Kant və F.Hegelin fikirləri də diqqəti cəlb edir. Kant hesab edirdi ki, ictimai inkişafın müəyyən səviyyəsi üçün müharibə dövlətlər arasında münasibətlərdə hüququn həyata keçirilməsi üçün yeganə vasitədir. Lakin bəşərin inkişafı nəticəsində müharibələr getdikcə azalır və müəyyən vaxtda onlar tamamilə aradan qalxacaqdır. Kant "Əbədi sülhə doğru" traktatında sülhə doğru hərəkəti müharibəni beynəlxalq münasibətlərin forması kimi son nəticədə istisna edən qarşısızalmaz mütərəqqi proses, özünəməxsus tarixi zərurət kimi» xarakterizə etmişdir. O, belə hesab edirdi ki, müharibənin qarşısını beynəlxalq müqavilə yolu ilə almaq mümkün olmasa, onda bizim sivilizasiyanı məhvedici müharibədən sonra "bəşəriyyətin nəhəng qəbristanlığında" əbədi sülh gözləyir». Kantın nəzəriyyəsinə tənqid edərək, Hegel faktiki olaraq, müharibələrin zəruriliyi qənaətinə gəlir. O, yazırdı ki, "dövlətlər arasında mübahisə xüsusi iradələr sazişə gəlmədikdə ancaq müharibə vasitəsi ilə həll edilə bilər." Hegel hətta müharibədə müsbət cəhət də görürdü: "Müharibədə xalqlar tək-cə möhkəmlənmiş, həm də beynəlxalq müharibələr nəticəsində aralarında antiqonizm olan millətlər belə daxili sakitlik əldə edirlər". Fransız filosofu P.J.Prudon müharibəni ilahiləşdirir, onu insanın özü,

cəmiyyət və həyat üçün mühüm bir hadisə kimi qiymətləndirirdi. O, müharibəni ədalət mühakiməsinə bərabər tutur, "müharibə bizim tariximiz, bizim həyatımız, bizim ruhumuzdur, o qanunverici, siyasət, dövlət, vətən, ictimai quruluş, beynəlxalq hüquq, poeziya, ilahiyyət, bir daha hər şeydir" deyirdi. Prudona görə, güc kimin tərəfindədirsə həqiqət də oradadır. Müharibənin səbəb olduğu dağıntılar, onların mənasızlığı çoxdandır ki, insanların müharibələrə tamamilə son qoyulması, xalqların biri-birinə məhəbbəti, inamı və dostluğu şəraitində yaşaması mümkünlüyü üzərində düşünməyə vadar edir. Həqiqətən də, qədim zamanlardan başlayaraq, hal-hazırkı dövrə qədər bu sahədə müəyyən cəhdlər edilmişdir. Lakin bu cəhdlərin xeyirxah nəticələri, təəssüf ki, çox azdır. Müharibələrə son qoyulması düşüncəsi bəzi mütəfəkkirlər tərəfindən daha da inkişaf etdirilərək "əbədi sülh" ideyası kimi irəli sürülmüşdür. Bu məsələ ilə bağlı abbat Sen Pyer, İmmanuel Kantın traktatları xüsusilə diqqəti cəlb edir. Sülh uğrunda aparılan təbliğat sözsüz ki, özünün müəyyən bəhrələrini vermişdir. İctimai şüurda təcridən müharibənin bəyənilməsindən onun pislənməsinə doğru dönüş baş vermiş, müharibələr bir çox beynəlxalq hüquqi sənədlərdə, müqavilələrdə dövlətlərarası münasibətlərin həlli vasitəsi kimi qadağan olunmuşdur. F.F.Martens müharibələrin beynəlxalq mübahisələrin həlli vasitəsi kimi tanınmasının qadağan olunması sahəsində dönüşü yüksək qiymətləndirərək qeyd edirdi ki, əgər vəhşi xalqlarda müharibə düşmənin, onun əmlakının tamamilə tələf olunmasının qanuni vasitədirsə, əgər onlar üçün müharibə şərfli bir məşğuliyyət, insana layiq bir vəziyyətdirsə, sivilizasiyalı xalqlarda isə əksinə, müharibə belə, bədbəxtlik, uzun illərin sülh fəaliyyəti nəticəsində əldə edilmiş nailiyyətin məhvi, milyonlarla insanı həyatdan məhrum etmək kimi qiymətləndirilir. Əgər ibtidai xalqlar müharibəni dəstəkləyir, qədim dünyanın şanlı döyüşçüləri - romalıları görə, nüzə mülkiyyət hüququnun rəmzidirsə, orta əsrlərdə müharibə "feodalizmin qanunu", beynəlxalq və dövlət həyatının normal vəziyyətdirsə, müasir xalqlarda isə heç bir xalq açıq surətdə müharibəni yaranmış mübahisələrin həlli üçün məqsədemüvafiq vasitə kimi qiymətləndirmir. İngilis filosofu F.Bekonun fikirlərinə istinad edərək, beynəlxalq hüquqşünaslar Filimor və Biyuncü müharibəni döyüşən tərəflər kimi dövlətlər arasında ümumi hüquq haqqında

mübahisə hesab edirdi. Müharibə barışmaz əks tərəflərin və maraqlarının nəticəsidir. Digər tərəfdən, hüquq bərədə mübahisə ancaq hüquq dairəsində həll olunmalıdır. Müharibə və silahlı münaqişələr döyüşən tərəflər arasında, döyüşən tərəflərlə münaqişədə iştirak etməyən tərəflər arasında müəyyən münasibətlər yaradır. Hazırda müharibənin bəşər cəmiyyətinin həyatından tamamilə, bir hadisə kimi silinməsindən danışmaq sadələşmələr olardı. Bununla belə müharibələrin müəyyən qaydalara uyğun aparılmasına nail olmaq, onların doğurduğu ağır nəticələrinin qarşısını müəyyən qədər almaq və onları yüngülləşdirmək mümkündür. İnsanın müharibə dəhşətlərindən müdafiə edilməsi ideyası müharibələrin özü qədər qədimdir. Bəşər tarixinin inkişafına nəzər salsaq bir tərəfdən müharibənin ağır dəhşətləri, onların insanlara yetirdiyi ağlasığmaz əzabları, digər tərəfdən bu dəhşət və əzabların qarşısının alınması, silahlı münaqişələrin müəyyən qanunauyğun aparılması, silahlı münaqişələr zamanı belə humanizm prinsiplərinin rəhbər tutulması kimi fikirlərə, adətlərə, qayda və qanunlara rast gəlirik.

Son illər Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələrə intensiv surətdə qoşulması ilə səciyyəvidir. Dövlətin beynəlxalq müqavilələr üzrə öhdəliklərini vicdanla yerinə yetirməsi ((pacta sunt servanda) beynəlxalq hüququn hamılıqla qəbul edilmiş (jus cogens) prinsiplərindəndir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 10-cu maddəsinə əsasən Azərbaycan Respublikası başqa dövlətlərlə münasibətlərini hamılıqla qəbul edilmiş beynəlxalq hüquq normalarında nəzərdə tutulan prinsiplər əsasında qurur. Respublikamız pacta sunt servanda prinsipinə sadıq qalaraq beynəlxalq öhdəliklərini vicdanla yerinə yetirir. 12 avqust 1949-cu ildə qəbul edilmiş Cenevrə Konvensiyalarının icrasını nəzərdə tutan normalarda (I Cenevrə Konvensiyası mad. 47; II Cenevrə Konvensiyası mad. 48; III Cenevrə Konvensiyası mad. 127; rV Cenevrə Konvensiyası mad. 144) iştirakçı dövlətlərin üzərinə qoyulmuş öhdəliklərdən biri də Konvensiya mətninin həm dinc, həm də müharibə dövründə öz ölkələrində bacardıqca geniş yaymaq, o cümlədən, onun öyrənilməsinə hərbi və mümkün qədər mülki tədris proqramlarına daxil etməkdir. Azərbaycan Respublikası 21 aprel 1993-cü ildə Cenevrə Konvensiyalarına qoşulmuş və üzərinə götürdüyü öhdəliyin yerinə yetirilməsini təmin edir. Beynəlxalq humanitar hüququn mühüm tərkib hissəsini təşkil edən Haaqa hüququ - müharibə aparılması metod və vasitələrinin məhdudlaşdırılması bərədə beynəlxalq hüquqi müqavilələri əhatə edir. Bu sahədə də mövcud konvensiyalar tarixi ardıcılıqla araşdırılmış, tələblərin zəruri biliklər alması üçün

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına
Dövlət Dəstəyi Fondu

KIVDF

www.kivdf.gov.az

Bu yazı Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun maliyyə dəstəyi ilə "İnsan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi, vətəndaşların hüquqi, siyasi mədəniyyət səviyyəsinin yüksəldilməsi, sosial və siyasi fəallığının artırılması" istiqaməti çərçivəsində hazırlanıb

lazimi məlumatlar dərsliyə daxil edilmişdir. Silahlı münaqişələr zamanı neytrallıq məsələləri, neytral dövlətlərin silahlı münaqişələr zamanı hüquq və vəzifələri, yaralı və xəstələrə neytral dövlətlər tərəfindən göstərilən yardımın hüququayğunluğu, quru müharibələri, dəniz müharibələri zamanı neytrallıq, hava məkanında neytrallıq və daimi neytrallığın səciyyəvi cəhətləri beynəlxalq hüquqi sənədlərə əsasən şərh olunmuşdur.

BMT tərəfindən həyata keçirilən əməliyyatlar zamanı beynəlxalq humanitar hüququn tətbiqi məsələləri beynəlxalq hüquqi doktrinada son vaxtlar öyrənilən problemlərdəndir. BMT və BQXK-nin həmin məsələyə münasibətində olan fərqli cəhətlər dərslikdə ifadəsini tapmışdır. Dərslikdə beynəlxalq humanitar hüququn implementasiyası, onun yerinə yetirilməsində dövlətlərin rolu, beynəlxalq humanitar hüquqa riayət olunması məsələləri, Azərbaycan Respublikası CM-də beynəlxalq humanitar hüquq normalarının pozulmasına görə məsuliyyət məsələlərinə də xüsusi yer verilmişdir. Beynəlxalq humanitar hüquqda fiziki şəxslərin cinayət məsuliyyəti məsələsi, beynəlxalq cinayətlərin qarşısının beynəlxalq səviyyədə alınmasında Nürnberq, Tokio, Ruanda və Yuqoslaviya Beynəlxalq Hərbi Tribunalının rolu, Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin yaradılması, onun yurisdiksiyası, məhkəmənin beynəlxalq humanitar hüquq normaları-

nın pozulmasının qarşısının alınmasında əhəmiyyəti dərslikdə öz ifadəsini tapmışdır. Müəllif "Beynəlxalq humanitar hüquq üzrə altıncı seminar" (Moskva, Neqiri - 2-9 fevral 2000-ci il) və Regional konfrans (Moskva - 29-31 may 2000-ci il) zamanı dərsliklə əlaqədar verdikləri faydalı məsləhət və tövsiyələrə görə BQXK-nin vitse-prezidenti C.Forsterə, BQXK-nin əməkdaşları L.Olsona, M.T.Dutliyə, S.Şallərə, Ruanda Beynəlxalq Cinayət Tribunalının hakimi Y.A.Ostrovskiyə, hüquq professorları A.Buyveyə, U.Şabaşa, BQXK-nin Bakı nümayəndəliyinin əməkdaşları K.Folettியə, Y.Feala, P.Apraksinə, G.Kərimova, "Mejdunarodnoe qumanitar-noe pravo" (Minsk-2000) dərsliyinin müəllifləri V.Kaluqin və İ.Fisenkoya, həmçinin, Azərbaycan Universiteti "Beynəlxalq hüquq" və Bakı Dövlət Universitetinin "Beynəlxalq hüquq və xarici ölkələrin dövlət hüququ" kafedrasının əməkdaşlarına minnətdarlığını bildirir.

Qeyd etmək istərdik ki, təqdim olunan "Beynəlxalq humanitar hüquq" dərsliyi yalnız respublikamızda deyil, həm də MDB məkanında tədris olunan predmetə dair ilk dərsliklərdəndir. Sözsüz ki, dərslik nöqsanlardan xali deyil. Beynəlxalq humanitar hüququn inkişafı dərsliyin gələcəkdə yeni nəşrinin zəruriliyini şərtləndirir.

VAHİD ÖMƏROV,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru